

Trivent Publishing

© The Authors, 2016

Available online at <http://trivent-publishing.eu/>

Philosophy, Communication, Media sciences Series

Volume The Philosophy of Saint Gerard of Cenad in Cultural and Biographic Context

*De la Dieceza de Cenad la cea de Timișoara sau
de la Gerhard de Sagredo la Augustin Pacha.
Un mileniu de istorie ecleziastică
(1030-1919/1930)*

Claudiu Călin

Roman Catholic Diocese of Timișoara, Romania, archivum_dioecesanum_tm@yahoo.de

Abstract

Von der Tschanader (Cenad) zur Temeswarer (Timișoara) Diözese oder vom heiligen Gerhard zu Bischof Dr. h.c. Augustin Pacha. Im Kontext eines Gesprächs bezüglich des Lebens und der Tätigkeit des heiligen Bischofs und Märtyrers Gerhard, des ersten Oberhirten von Tschanad, bleibt mit Sicherheit auch eine kurze geschichtliche Beschreibung der alten Diözese von Urbs Morisena relevant. Die Entwicklung des alten Bistums wird von seiner Gründung bis zur territorialen Aufteilung, als Folge des ersten Weltkrieges, verfolgt. Nach 1930, als Resultat der Grenzziehungen von 1919/1920 und des zwischen Rumänien und dem Hl. Stuhl unterschriebenen Konkordats, wird 1930 im Königreich Rumänien das Bistum Temeswar gegründet. Die neue Diözese, die sich auf zwei Drittel des ehemaligen Tschanader Bistumsgebiets erstreckt, hat als erster Oberhirte Bischof dr. h.c. Augustin Pacha. Ähnlich wie der heilige Gerhard, muss auch Augustin Pacha seinen Glauben, in moderne Verfolgungszeiten aber, verteidigen und bekennen.

Keywords

Bischof, Augustin Pacha, Gerhard, Konkordat, Bistum, Temeswar, Morisena, Tschanad, Märtyrer.

Prezentului demers de istorie ecleziastică îi stă la bază studiul, revizuit și adăugat, intitulat *Dieceza de Cenad. Un mileniu de istorie ecleziastică (1030-1919/1930)*, material publicat în Anuar 2010 al Institutului de Cultură al Românilor din Voivodina, Editura ICRV, Zrenjanin 2011. P. 161-182.

This is an Open Access article distributed in accordance with the Creative Commons Attribution Non Commercial (CC-BY-NC-ND 4.0) license, which permits others to copy or share the article, provided original work is properly cited and that this is not done for commercial purposes. Users may not remix, transform, or build upon the material and may not distribute the modified material (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

I. Realitățile politice și militare ale Banatului secolului al XI-lea

Suveranitatea principelui Achtum, care își fixase centrul entității sale statale de tip medieval timpuriu la *Urbs Morisena*, *Morisenum*, Cenadul de mai târziu se întindea cu puțin, timp înaintea întemeierii Diecezei de Cenad, în mod cert în mare parte peste teritoriul acestei instituții ecleziastice de sorginte latină. Originea principelui constituie un semn de întrebare neelucidat, unii istorici afirmând că deja amintitul Achtum era de neam germanic (Achtum, Actum, Ohtum, Altun și chiar Achtwin), alții că ar fi fost slav sau bulgar. Temându-se de crescânda putere a monarhului maghiar, Ștefan, Achtum va căuta să încheie o alianță cu bizantinii, legătură care să îi garanteze stăpânirea ținutului dintre Mureș, Tisa, Dunăre și Carpați. Din acest motiv, Achtum va merge la Vidin unde, după încheierea unor înțelegeri cu bizantinii, va primi botezul după ritul grecesc (bizantin). Acest fapt, precum și acceptarea pe teritoriul statului său a unor oponenti ai regelui Ștefan al Ungariei, va duce la izbucnirea unui conflict cu tânăra regalitate maghiară.

O altă cauză a izbucnirii conflictului a fost, se pare, faptul că Achtum a pus piedici, după botezul său de la Vidin, comerțului cu sare dintre Ungaria și salinele din Transilvania. *Vita Gerardi*, amintește încercările lui Achtum de a limita comerțul către Ungaria, cu atât de necesara sare, prin așezarea pe Mureș a mai multor vămi și posturi de pază, instituind taxe pentru acest atât de scump bun ce era depozitat sau care traversa teritoriul său. Măsura sa era văzută de Ștefan al Ungariei, care îl considera pe Achtum drept un vasal al său, ca fiind o revoltă a vasalului împotriva seniorului, acțiune ce aducea pierderi nu numai regelui maghiar, ci și arhiepiscopilor de Kalocsa.¹

Botezul lui Achtum după ritul grecesc a dus, după întoarcerea acestuia de la Vidin, la apariția unor preoți și călugări greci în Banat. Ei își vor construi la Cenad, după cum ne spune aceeași *Vita Gerardi*, o mănăstire și o biserică cu hramul Sf. Ioan Botezătorul, unde vor instala un stareț grec.² Toate aceste măsuri ale lui Achtum, pot fi interpretate ca fiind menite să-i asigure păstrarea principatului cu ajutorul aliatului său, Imperiului Bizantin, și nu neapărat ca fapte de credință și pioșenie ale principelui. Cu toate aceste măsuri de încreștinare de factură bizantină, populația Banatului a rămas până la moartea lui Achtum, survenită în anul 1028, în marea ei majoritate păgână.³

În aceste condiții apare pe scena conflictului dintre monarhul maghiar și Achtum un anume Cenad (întâlnit și sub numele de Chanadinus / Tschanadin). Acesta, la început nemulțumit de modul de guvernare al regelui maghiar, se va refugia la curtea lui Achtum de la *Urbs Morisena*, intrând rapid în grațiile acestuia și ajungând conducătorul militar al formațiunii statale bănățene. Curând însă au apărut intrigi și neînțelegeri între cei doi. Pe acest fond, Cenad va fugi în secret la curtea lui Ștefan de la Esztergom unde va primi botezul și va deveni un apropiat al regelui maghiar. Alianța maghiară cu bizantinii nu permitea ca Achtum să fie atacat de nici una din cele două părți, chiar dacă relațiile dintre regele Ștefan și Achtum erau tensionate. Anul 1028 va aduce cu sine moartea împăratului bizantin Vasile al II-lea (Basileios II Bulgaroktonos), fapt prielnic pentru Ștefan care organizează acum o campanie militară împotriva răzvrătitului Achtum. Conducerea campaniei militare i se încredințează lui Cenad, care trecând Mureșul își va alinia armata gata de luptă între actualele localități Cenad, Sânicolaul Mare și Dudeștii Vechi (Beșenova Veche). Achtum se va așeza cu armata sa la sud de Urbs

¹ Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030-1307*, în *Deutschtum und Ausland, Studien zum Auslanddeutschtum und zur Auslandkultur* Herausgegeben von Georg Schreiber, caietul 30/31, Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, Münster in Westfalen, 1930, cap. II „Christentum vor Gründung des Bistums“, p. 22-32.

² *** *Vita Gerardi*, cap. 10, în Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 28.

³ Koloman Juhász, Adam Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Typografia „Sonntagsblatt“ – Timișoara, 1934, p. 7.

Morisena, pe malul stâng al râului Aranca, pe teritoriul actualei localități Tomnatic. Deși confruntarea, în prima zi a desfășurării ei, a fost câștigată de Achtum, armatele lui Cenad retrăgându-se în dezordine, a doua zi acesta din urmă a reușit totuși să iasă victorios din bătălie.

Câștigarea bătăliei a fost considerată de unii autori ca fiind o minune a sfântului Gheorghe, la care Cenad s-ar fi rugat înaintea confruntării.⁴ Sf. Gheorghe i-ar fi apărut în vis și i-ar fi cerut lui Cenad să atace chiar în aceea noapte. Drept mulțumire pentru aceasta, Cenad a construit mai apoi mănăstirea de la Oroszlámos (azi Banatski Arandelovo), loc în care și-a așezat și locul de veci pentru sine și familia sa. El a adus știrea victoriei sale la cunoștința regelui Ștefan, care îl primește cu mare cinste la curtea sa de la Esztergom. Cenad era însoțit de starețul grec al mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul și de câțiva dintre călugării acestei mănăstiri.⁵ De menționat este și faptul că Cenad nu i-a alungat pe călugării greci din Urbs Morisena (cum tendențios afirmă unii), cu toate că regalitatea maghiară era creștinată în ritul apusean, călugărilor greci fiindu-le reîntărite în momentul cuceririi orașului drepturile asupra proprietăților lor. Semnificativ în acest sens este și faptul că, după bătălie, soldații căzuți au fost înhumați la ordinul lui Cenad în curtea mănăstirii grecești. De la momentul cuceririi, regele Ștefan al Ungariei a schimbat numele orașului din Urbs Morisena în Cenad (în maghiară Csanád, în germană Tschanad), extinzând toponimicul și la restul provinciei nou cucerite.

II. Dieceza de Cenad își începe viața. Viața și personalitatea Sfântului Gerard

În contextul intrării Banatului sub controlul efectiv al tinerei regalități maghiare are loc și întemeierea unei dieceze de rit latin pe acest teritoriu. Nu ne vom apleca aici asupra creștinismului, fără îndoială de rit roman și limbă liturgică latină, pătruns în Banat și în arealul din imediata sa proximitate încă din timpul cuceririi romane. Nici dilema baptisteriului din Cenad, care fie că provine din epoca romană, fie că este din timpul sfântului Gerard nu o vom putea tranșa.⁶ Cert este pentru noi că în 1030 ia ființă Dieceza de Cenad, primul ierarh al noii episcopii fiind Gerard de Sagredo, sfântul-martir de mai târziu. Analele de la Bratislava menționează lacunar, însă deosebit de clar, printr-o propoziție simplă consacrarea lui Gerard ca episcop: „*Gerhardus episcopus ordinatus.*” După acest moment, Gerard vine în Banat și își începe munca de apostolat în noul său scaun episcopal.

Gerard de Sagredo este o figură tipică pentru perioada în care creștinismul începe să se instaleze în Ungaria. După numele său de botez - Giorgio, el s-a născut la Veneția la 23 aprilie, aproximativ pe la anul 977 sau chiar la 980 într-o familie de patricieni de origine longobardă, familia de Sagredo.⁷ Deja

⁴ Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, Ed. Facla, Timișoara, 1981, p. 104.

⁵ Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 35.

⁶ Martin Roos, *Erbe und Auftrag*, vol. I., Die alte Diözese Csanád. Zwischen Grundlegung und Aufteilung 1030 bis 1923, partea I. Von den Anfängen bis zum Ende der Türkenzeit 1030-1718. Lucrarea a apărut în anul 2009 sub editarea proprie a celor trei dieceze succesoare: Szeged-Csanád, Zrenjanin și Timișoara, p. 47. În lucrarea *Din trecutul Banatului. Comuna și bisericile din Giridava-Morisena-Cenad* (Monografie istorică), a preotului Gheorghe Cotoșman, Ed. a II-a îngrijită de Prof. Gheorghe Doran, Ed. Marineasa, Timișoara, 2009, p. 51-55, aspectul existenței unei presupuse episcopii daco-romane la Cenad este teoretizat pe larg, fără însă a fi prezentate dovezi plauzibile. Ridicarea baptisteriului și a bazilicii romane este fixată imediat după retragerea aureliană, lucru puțin probabil și chiar de domeniul fantasticului în contextul în care viața urbană din Dacia epocii imediat post-romane cunoaște o decădere și o ruralizare generală. Părintele Cotoșman susține ca fiind neîntreruptă existența episcopiei românești și ortodoxe (sic!) din epoca romană până la învmurile lui Achtum, adică între secolele III-XI, mai precis înainte de Marea Schismă, adică de formarea celor două Biserici și de cristalizarea poporului român așa cum îl cunoaștem noi în secolele ulterioare!

⁷ Coloman Juhász, *Gerhard der Heilige, Bischof von Maroschburg*, în *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens und seiner Zweige*, Brünn: Selbstverl. des Ordens [Verl. wechselnd], Bd. 48 (1930), p. 1-35.

de la vârsta de cinci ani a fost dus la abația de călugări benedictini San Giorgio de pe insula Burano din Veneția, fiind promis de părinții săi lui Dumnezeu, în urma unei boli de care a fost vindecat. Încă în anii de studiu ai lui Giorgio, tatăl său pe nume Gerard pleacă într-o campanie militară, după unele surse chiar la Ierusalim, unde moare în luptă. După acest moment Giorgio își schimbă numele în Gerard, după cel al tatălui său. La vârsta de 25 de ani este ales prior, fapt ce atestă că era deja sfințit preot, benedictinii având în aceea perioadă în rândurile lor mai mulți frați laici decât preoți. Ca profesor, numit la mănăstirea de pe insula Burano, Gerard a fost trimis să studieze dreptul la Bologna, materie pe care o va preda ulterior la Veneția, după întoarcerea sa în orașul natal. Anul 1012 îi va aduce lui Gerard alegerea în scaunul de abate al mănăstirii San Giorgio Magiore, ca succesor al abatelui Wilhelm.

În februarie 1015, Gerard se hotărăște, împreună cu alți confrăți, să plece în Țara Sfântă, pentru a se stabili și a activa acolo. Pe drum însă, corabia lor este nevoită datorită unei furtuni să acosteze pe țărmul Istriei. Aici, într-o mănăstire de lângă Pola, îl va întâlni pe mai vechiul său prieten din timpul studiilor, abatele Rasina. Acesta va fi cel care îl va convinge să abandoneze planurile pentru Țara Sfântă și să plece la curtea regelui Ștefan al Ungariei, unde sunt căutați misionari și educatori. Astfel, Gerard împreună cu alți câțiva confrăți, pleacă pe mare și apoi pe uscat spre Ungaria, ajungând la Pécs (germ. Fünfkirchen) la 3 mai 1015. Calitățile sale de bun predicator și cunoștințele de retorică îi vor aduce recunoașterea regelui, care îi încredințează din 1015 și până în 1023 educația fiului său Emeric (magh. Imre). Se pare că încă din această perioadă, datorită faptului că regele Ștefan al Ungariei dorea întemeierea mai multor noi dieceze, printre care și una pe Mureș, în teritoriile lui Achtum, Gerard ar fi fost numit de către rege, cu aprobarea Suveranului Pontif, ca episcop de *Urbs Morisena*. Gerard ar fi purtat deci titlul de episcop al acestei localități încă înainte de 1030, însă datorită faptului că situația politică nu-i permitea să-și ocupe scaunul episcopal, el se afla la curtea regelui Ștefan. În acest sens el este numit în *Vita Gerardi*, ca fiind „electus”, termenul nefiind însă acela pe care îl înțelegem astăzi. Astfel, după accepțiunea redată în *Vita Gerardi*, termenul îl denumește pe acel episcop sau abate ales de către rege, sau mai târziu de către capitulul catedral al diecezei în cauză, episcop care își așteaptă confirmarea în funcție de la Roma. De menționat este și faptul că în timpul domniei regelui Ștefan, acesta ar fi primit de la Sfântul Părinte papa Silvestru al II-lea (999-1003)⁸ privilegiul de a numi episcopi fără a mai fi nevoie ca Pontiful roman să confirme numirile. Acest privilegiu a fost și este încă mult discutat în istoriografie, constituind o temă în sine.

După 1023 Gerard s-a retras la mănăstirea Beel, în mijlocul ținutului împădurit și neprielnic de la Bakony, unde va trăi ca eremit și astfel își va redacta opera. Gerard redactează astfel, undeva în decursul a șapte ani, locuind într-o colibă simplă pe care el însuși și-a ridicat-o, o lucrare intitulată: „*Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad Isingrimum liberalem*” păstrată actualmente la München, la Bayerische Staatsbibliothek, într-o singură copie datată undeva la finele veacului al XI-lea, în așa-numitul *Codex Latinus Monacensis* 6211. Lucrarea a fost tradusă doar parțial în limba română în 1984 sub titlul „*Armonia Lumii sau tălmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul*.”⁹ Este însă foarte probabil ca Gerard să fie autorul și al altor opere, care din păcate însă nu ni s-au păstrat.¹⁰

⁸ August Franzen, Remigius Bäumer, *Istoria papilor*, Ed. Arhiepiscopiei Romano-Catolice de București, 1996, p. 459.

⁹ Gerard de Cenad, *Armonia Lumii – “Armonia lumii sau tălmăcire a cântării celor trei coconi către Isingrim Dascălul”*, Editura Meridiane, București, 1984. Studiu introductiv, selecție, traducere și comentarii de Radu Constantinescu; Martin Roos, *op. cit.*, p. 52-53.

¹⁰ *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Jubilari MDCCCC.*, Temesvári, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1900, p. 18.

Anul 1028 îi aduce lui Gerard vestea înfrângerii lui Achtum și astfel posibilitatea de a-și prelua dieceza în mod efectiv. În acest sens, regele a înștiințat abațiile de la Pannonhalma (Martinsberg), Pécsvárad, Zalavár, Zobor și Beel să trimită călugări la Esztergom pentru a-l însoți și ajuta pe Gerard, de acum înainte, în munca de încreștinare a păgânilor în noua sa dieceză.¹¹ Numele celor doisprezece călugări benedictini ne sunt cunoscute până azi: Maurus, Walter (amândoi mai vechi colaboratori ai lui Gerard), Philipp, Leonhard, Heinrich și Conscius (toți patru proveniți din arhi-abația din Pannonhalma), Ștefan și Anselm din Pécsvárad, Konrad și Albert din Zalavár, alături de Krátó și Tázló din Bakonybél, locul de retragere eremitică a episcopului.¹²

Data exactă a plecării lui Gerard spre dieceza sa nu este fixată, se știe doar anul 1030 și faptul că noul episcop, însoțit de călugării săi benedictini, strânși din toate mănăstirile Ungariei, au străbătut distanța până la Kalocsa pe calea apelor. Aici, Gerard s-a prezentat arhiepiscopului, episcopia de Cenad fiind episcopie sufragană de Kalocsa până în 1930. Tot la Kalocsa, are loc întâlnirea lui Gerard cu Cenad, conducătorul temporal al teritoriului în care se găsea episcopia nou fondată. Cenad îl va însoți pe Gerard spre Banat, iar aici îi va cere acestuia să consacre mănăstirea nou construită în cinstea Sf. Gheorghe de la Oroszlámos. Acesta a fost primul act al episcopului Gerard, în calitate de conducător spiritual al Banatului.¹³ Ajuns la Morisena, în lipsa unei biserici episcopale, a unei catedrale, Gerard se instalează în mănăstirea grecească închinată sfântului Ioan Botezătorul. Din acest motiv, Cenad îi mută pe călugării greci împreună cu superiorul lor în nou construita mănăstire de la Oroszlámos, pe care le-o și încredințează. Și atunci, ca și acum, o episcopie și un episcop, oricărui rit ar aparține, au întâietate în fața unei mănăstiri. Mutarea călugărilor greci nu a avut un motiv confesional, Marea Schismă survenind abia în anul 1054, ci, conform afirmațiilor mai multor istorici, un motiv practic și anume, cel exprimat mai sus: așezarea în orașul de reședință a episcopului diecezei. Astfel, vechea biserică grecească ce măsoara 20 metri lungime și 12,5 metri lățime a devenit prima catedrală a diecezei de Cenad.¹⁴

În acest context, Gerard începe opera de încreștinare pe teritoriul diecezei sale. Un important factor, în acest sens a fost și Cenad care în numele regelui a cerut locuitorilor să vină la Urbs Morisena pentru a primi *instruire creștină* și pentru a fi botezați. Imediat după venirea sa la Urbs Morisena, Gerard a trecut la organizarea episcopiei sale. În acest sens el a întreprins călătoriile, în timpul cărora a sfințit numeroase locuri pentru noi biserici, întemeind parohii, a predicat, a botezat și a conferit sacramentul Confirmațiunii. La aceea dată, era prescris ca episcopul să sfințească personal locul noilor biserici, ba chiar mai mult, să traseze cu mâna sa perimetrul curții noului edificiu.¹⁵

La Cenad, Gerard întemeiază o școală unde tinerii și viitorii clerici să poată învăța limba latină, scrisul, retorica și teologia, călugării benedictini devenind astfel primii educatori ai Banatului.

În plan organizatoric, se remarcă împărțirea teritoriului diecezan în șapte arhidiaconate, a căror denumire latină le prezintă astfel: *Archidiaconatus Cathedralis*, *Archidiaconatus Csanadiensis*, *Archidiaconatus Orodienensis*, *Archidiaconatus Krassóensis*, *Archidiaconatus Keveensis*, *Archidiaconatus Temesiensis et Archidiaconatus Sebesiensis*.¹⁶

¹¹ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 10.

¹² Martin Roos, *op. cit.*, p. 32-35. Ludwig Crescens Dedek, *Das Leben des Heiligen Märtyrers Gerardus ersten Bischofs von Csanád*, Druck des Stephaneum, Budapest, 1900, p. 30-31.

¹³ Ludwig Crescens Dedek, *op.cit.*, p. 31-32.

¹⁴ Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 57.

¹⁵ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 10.

¹⁶ *Schematismus Cleri Dioecesis Csanadiensis pro Anno Domini MCMXIII.*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanadiensis, 1913, p. 20.

Tot în acest timp este plasat și actul de naștere al Capitlului Catedral de Cenad, dedicat Sf. Gheorghe. Primii membri ai acestui capitolu au fost călugării benedictini care l-au însoțit pe Gerard în Banat. Capitolul era fondat pe baza Constituțiilor Sf. Chrodegang, fiind completat mai târziu cu clerici diecezani. Membrii Capitlului, canonicii, locuiau cu toții la Cenad, într-un edificiu comun, unde duceau o viață similară cu cea monastică, recitând zilnic Breviarul, în comun. Purtau un veștmânt negru cu un guler prelung, caracteristic canonicilor catedrali.¹⁷ Pe lângă capitolul catedral de la Cenad, au mai fost întemeiate trei prepozituri și anume: *Praepositura Sanctissimi Salvatoris de Csanád*, *Praepositura Sancti Martini de Orod (Arad)* și mai târziu întemeiată *Praepositura de Itebő (Ytubuy)*.¹⁸ Capitolul va avea începând cu secolul al XIII-lea și rolul de notariat sau *locus credibilis* (loc credibil) unde erau rezolvate probleme mai ales de natură funciară și unde erau păstrate și întocmite documentele ce atestau proprietatea diverselor persoane asupra unor terenuri sau bunuri. Conducătorul capitolului era *prepozitul mare* urmat de *prepozitul mic* (*stallum* loc canonical specific Bisericii Catolice de pe teritoriul regatului medieval ungar), *canonicul lector* (conducătorul școlii capitolului, numit și *scholasticus*, având ulterior și rolul de notar), *canonicul cantor* (cu rol de conducător al serviciilor liturgice și de profesor de muzică la școala capitolului), *canonicul custode* (ce avea în grijă arhiva capitolului, precum și celelalte bunuri) *canonicul decan*, numărul canonicilor fiind completat până la suma de 24 de clerici. În Evul Mediu capitolul catedral avea un foarte important rol prin faptul că avea dreptul de a alege noul episcop în cazul în care scaunul episcopal era vacant.

Printre realizările lui Gerard, dar și mai ales ale urmașilor săi, se pot număra, având un important rol în creștinarea, și în cultura regiunii, mănăstirile întemeiate atât pe teritoriul Banatului cât și în afara acestuia. Astfel trebuie menționat faptul că pe teritoriul diecezan au existat mănăstiri ale ordinelor benedictin, cistercian și premonstratens. La acestea se adaugă mănăstirile deja existente, de rit grecesc. Gerard întemeiază abația benedictină de la Cenad închinată Sfintei Maria la anul 1037 și posibil încă alte câteva. Datele însă nefiind clare, s-a luat în considerare întotdeauna data primei menționări documentare. Astfel avem mănăstiri benedictine la Bizere (1183), Bulci (1225), Eperieș (1177), Oroslamoș (1080) și Pâncota (1217). Abațiile cisterciene sunt prezente la: Igrăș (1179), iar premonstratense la Dienes (1199). Se mai adaugă la acestea și o sumă de alte mănăstiri despre care nu se mai știe căror ordine călugărești au aparținut.¹⁹ În secolul XIII sunt atestați la Păuliș, Gătaia și Boldogkö eremiți paulini veniți de la Esztergom. Dintre aceștia se vor evidenția mai târziu episcopii Ioan de Szokol, Kery și Ladislaus de Nádasdy, dar și cardinalul Giorgio Utjesenovich-Martinuzzi. Prezenți mai sunt pe teritoriul diecezan, la Aracs cavalerii Ioaniți, care dețineau acolo un spital, precum și ordinul oblaților, un ordin laic al benedictinilor. Franciscanii își fac apariția și ei în secolul XIII la Cenad unde preiau mănăstirea părăsită de benedictini, preluând în grijă și mormântul Sf. Gerard. Mănăstiri franciscane mai sunt amintite la Aracs (fostă benedictină), la Lipova (1323), la Recaș, Caransebeș, Găvojdia, Vârșeț, Orșova, Kubin, Szeged și Palanca (Horom).²⁰

În ceea ce privește viața parohiilor, Gerard a încercat să formeze un cler provenit dintre credincioșii diecezani. Numeroși însă au fost clericii veniți din toată Europa: Germania, Boemia, Polonia, Imperiul Francilor, cei mai mulți fiind cei de origine germană. Acestora le-au fost încredințate parohiile create. Parohiile erau formate din până la zece sate, conducătorii locali veghind ca toți credincioșii să fie

¹⁷ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 18.

¹⁸ *Schematismus MCMXIII*, p. 110.

¹⁹ Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, „Die Stifte der Tschanader Diözese im Mittelalter”, în *Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandkultur* Herausgegeben von Georg Schreiber, Heft 8.–9., Aschendorfsche Verlagsbuchhandlung, Münster in Westfalen, 1927, p. 1-20.

²⁰ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 23.

prezenți duminicile și sărbătorile la biserică. Erau scutiți cei ce vegheau la focul necesar traiului sau cei din sate mai depărtate de biserică dacă era vreme neprielnică. Aceștia trebuiau să trimită totuși un reprezentant cu un toiag de pelerin, care să ofere săracilor trei pâini și să aprindă lumânări în numele întregii comunități ce lipsea.²¹

Centrul diecezei cunoaște în epoca lui Gerard o frumoasă înflorire. Aceasta se reflectă și prin construirea unei noi catedrale episcopale între anii 1036-1042, care a fost închinată sfântului Gheorghe. Regele Ungariei, Ștefan cel Sfânt este amintit ca unul dintre susținătorii construirii catedralei, contribuind cu suma de 1000 mărci.²²

III. Sfârșitul lui Gerard. Primul episcop de Cenad primește coroana martiriului

După moartea regelui Ștefan, ca rege al Ungariei este adus nepotul său Pietro Orseolo, sub numele de Pietro I. Țara cunoaște în timpul său un serios declin, regele fiind înlăturat de un anume Samuel Aba. Conducător crud, Aba este și el înlăturat la rândul său prin aducerea a doi descendenți din Polonia ai familiei Arpadienilor: Andrei și Levente. La sosirea lor în Ungaria, o parte a populației, rămasă păgână, cere revenirea țării la vechile religii șamaniste ale hunilor. În acest context, Gerard, precum și ceilalți episcopi pleacă în întâmpinarea celor doi prinți. La 24 septembrie 1046 ajung cu toții la Pesta unde o mulțime de păgâni îi atacă ucigându-l cu pietre pe episcopul Gerard și aruncându-l de pe deal în Dunăre.²³ Trupul său va fi înhumat temporar la Pesta în capela sfintei Maria. „Translarea” relicvelor sfântului Gerard este realizată la 24 februarie 1054, data rămânând în calendarele catolice din Banat până în ziua de azi ca o comemorare obligatorie.²⁴ Ridicarea sa la cinstea altarelor are loc în anul 1083, când la cererea sfântului Ladislau, regele Ungariei, papa Grigore al VII-lea îl declară sfânt. Relicviile Sf. Gerard, mutate la Cenad în 1054, vor fi așezate într-un sarcofag de piatră în catedrala sa închinată sfintei Maria.²⁵ Sarcofagul, din motive necunoscute nefinisat, este păstrat până azi în biserica parohială din Cenad, devenind azi altar pentru celebrarea Sfintei Liturghii.

IV. O posibilă periodizare istorică a momentelor evoluției istorice a Diecezei de Timișoara

În trecutul Diecezei de Cenad, ulterior momentului întemeierii și al păstoririi sale de către Sf. Gerard, putem distinge mai multe perioade istorice de o deosebită importanță pentru evoluția acestei instituții ecleziastice. Aceste momente ar putea fi formulate după cum urmează:

1. Dieceza de Cenad între moartea Sf. Gerard și marea năvălire a tătarilor din anul 1241.
2. Perioada dintre reconstrucția diecezei în urma distrugerilor provocate de tătari, sub episcopul Blasius (1243-1254) și catastrofa de la Mohács (1526), respectiv căderea Timișoarei și a Banatului sub stăpânirea semilunei otomane.
3. Momentul Mohács (1526) și urmările sale în viața religioasă din Banat în perioada ocupației otomane (1552-1716).

²¹ *ibidem.*, p. 24.

²² *** *Vita Gerardi*, cap. 15, în Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 62.

²³ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 104.

²⁴ Dr. Theol. u. Phil. Coloman Juhász, *Das Tschanad...*, p. 80.

²⁵ *Schematismus MCMXIII*, p. 21.

4. Eliberarea Banatului de sub ocupația otomană și refacerea vieții religioase a Diecezei de Cenad până la reîncorporarea Banatului la Ungaria (1716-1778).
5. Dieceza de Cenad, între anii creșterii și maturității vieții instituțional-religioase și urmările tragice ale Primului Război Mondial (1778-1919).
6. Scindarea milenarei Dieceze de Cenad și întemeierea diecezelor succesoare: Timișoara, Szeged-Csánad și Zrenjanin.
7. Dieceza de Timișoara, succesoarea diecezei de Cenad, între întemeiere, persecuția comunistă și renaștere (1923/1930-1989).

În cele ce urmează, ne vom opri însă doar asupra perioadelor istorice în care dieceza și-a avut scaunul episcopal la Cenad, amintind doar foarte pe scurt principalele evenimente ulterioare mutării orașului de reședință la Timișoara.

1. Dieceza de Cenad între moartea Sf. Gerard și marea năvălire a tătarilor (1241).

Urmașul sfântului Gerard, ca episcop de Cenad, a fost Maurus care a ocupat scaunul episcopal între anii 1046-1053, fiind și el călugăr benedictin chemat de Gerard la Urbs Morisena. Succesorii, în număr de doi, ai lui Maurus, rămân necunoscuți posterității,²⁶ singura informație rămasă de la biograful Sf. Gerard este că aceștia au fost și ei călugări benedictini înainte de ocuparea scaunului episcopal. Episcopii de Cenad sunt în continuare cunoscuți, fie cu întreaga perioadă de episcopat, fie doar din datele la care sunt amintiți în cronici. Sunt cunoscuți astfel următorii episcopi:

1. Sf. Gerard de Sagredo (1030-1046);
2. Maurus (1046-1053);
3. necunoscut;
4. necunoscut;
5. Laurentius (1083-1113);
6. Besterdus (1138);
7. Paulus I. (1142);
8. Joannes I. (1148);
9. Stephanus I. (1156-1174);
10. Saulus de genere (din familia) Geur (Győr) (1188-1192);
11. Crispinus (1192-1193);
12. Joannes II. (1198-1201);
13. Desiderius (1202-1229);
14. Bulcs (Basilus) de genere Lád (1229-1243);
15. Blasius (1243-1254);

Din păcate, nu de la toți acești urmași ai Sfântului Gerard deținem informații concrete privind viața și activitatea lor. Nu puțini dintre ei au ocupat doar temporar scaunul episcopal de Cenad, devenind ulterior mitropoliți de Kalocsa sau chiar arhiepiscopi-primăți de Esztergom, în această calitate consacrandu-i pe regii Ungariei medievale la urcarea pe tron. Dar nu doar cariera ecleziastică era una

---

²⁶ *Schematismus MDCCCC*, p. 30.

pe care se putea accede în epocă. Dintre episcopii de Cenad, Saul de Geur și Desiderius au ocupat importanta demnitate, în epocă, de cancelari ai regatului maghiar.²⁷

Timpurile s-au dovedit însă aspre cu moștenirea lăsată de Sfântul Gerard. Prima mare distrugere prin care Dieceza a trecut a fost pustiirea tătară din anul 1241. Canonical Rogerius din Oradea va descrie amănunțit în opera sa intitulată "Carmen miserabile" groaznicele distrugerii provocate de tătari în năvălirea lor. Orașul episcopal Cenad a fost incendiat, nenumărați creștini uciși, mănăstirea și biblioteca episcopală distruse prin incendiere. Una dintre multele mănăstiri distruse în această năvălire a fost și cea a călugărilor cistercieni de la Igrîș. Ea a urmat la doar câteva zile după distrugerea Cenadului. La Igrîș au fost distruse biblioteca, mănăstirea și biserica împreună cu mormintele regelui Andrei al II-lea și al soției acestuia Jolanta.²⁸

2. Perioada dintre reconstrucția diecezei în urma distrugerilor provocate de tătari, sub episcopul Blasius (1243-1254) și catastrofa de la Mohács (1526), respectiv căderea Timișoarei și a Banatului sub stăpânirea „semilunei otomane”

Este meritul episcopului Blasius, urcat pe scaunul episcopal în anul 1243, de a fi un al doilea întemeietor al diecezei. Din ruine, foamete și distrugere el va reclădi catedrala, bisericile, mănăstirile și reședința episcopală de la Cenad, împreună cu zidurile orașului. În urma năvălirii tătare mulți preoți au pierit, capitlul a fost distrus, mulți credincioși au fugit sau au fost duși în robie. O serie întreagă de mănăstiri au fost trecute prin foc și sabie.

În aceste condiții s-a permis – în urma pierderilor masive de populație – pătrunderea și așezarea în regat a unor „ospites”, bună parte dintre ei pătrunzând și pe teritoriul Diecezei de Cenad. Cumani, pecenegi, iazigi sau calizi mahomedani se pot bucura acum de acceptul regelui Béla al IV-lea de a fi primiți în Ungaria. Episcopii însă, vor trebui să ia de la capăt munca de încreștinare a acestor nou veniți, fiind ajutați în acest punct, în bună măsură de ordinele cerșetoare: franciscanii și dominicanii. Vechile abații benedictine sau cisterciene, dacă mai existau, erau mult reduse ca număr și călugări.

Noua stare de fapt este descrisă între anii 1333-1337 de emisarii papali aflați pe teritoriul diecezei pentru strângerea dijmelor destinate finanțării războiului cu turcii. Aceștia consemnau pe lângă importantul *Capitlu Catedral* și un număr de 250 de parohii organizate în șapte arhidiaconate. Tot în această primă jumătate a secolului al XIV-lea regalitatea maghiară își mută reședința, deși doar temporar... tocmai la Timișoara, adică pe teritoriul episcopilor de Cenad.

Deși puternic marcat de lupta apărătorilor creștinătății, Iancu de Hunedoara, Matia Corvin, Paul Chinezu și de ce nu, a sfântului Ioan din Capistrano, secolul al XV-lea este foarte des marcat de atacurile ale tot mai crescânde puteri și amenințări turcești, Banatul devenind unul din teatrele de luptă predilecte. Tot acum (1459) cad iarăși zidurile Cenadului, refăcute de episcopul Blasius.²⁹

Secolul al XVI-lea va aduce cu sine noi distrugerii și suferințe pentru creștini și implicit pentru Dieceza de Cenad. Astfel, în timpul răscoalei țărănești conduse de Gheorghe Doja, răsculații îl vor ucide în anul 1514, în apropiere de Nădlac, pe episcopul de atunci Nicolaus de Csák.

După doar doisprezece ani de la acest nefericit eveniment, la 29 august 1526, episcopul de Cenad, Francisc de Csahol, va cădea alături de rege și de magnații țării, pe câmpul de luptă de la Mohács. Vor mai trece însă încă 26 de ani până când întreg teritoriul diecezan va intra sub nefasta dominație a „semilunei otomane”.

²⁷ *Schematismus MCMXIII*, p. 33-36.

²⁸ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 34.

²⁹ Martin Roos, *op. cit.*, p. 131, 136.

16. Briccius (Bereczk) (1259-1275);
17. Gregorius I. (1275-1291);
18. Antonius I. (1298-1307);
19. Benedictus (1307-1332);
20. Jacobus de Placentia, dictus (zis) Longobardus (1333-1343);
21. Stephanus II. de Büki (1343-1344);
22. Gebhardus, alias Galhardus de Carceribus (1344-1345);
23. Gregorius II. (1345-1350);
24. Thomas I. Telegdi (1350-1358);
25. Gregorius III. (1359-1360);
26. Dominicus Babek de Pelseöcz (1360-1373);
27. Nicolaus I. (1373-1375);
28. Paulus II. (1377-1379);
29. Thomas II. (1379-1380);
30. Joannes III. (1380-1386);
31. Joannes IV. (1386-1395);
32. Lucas I. de Órév (1395-1397);
33. Gregorius IV. (1397-1402);
34. Dózsa Marczaly (1404-1423);
35. Ladislaus I. Marczaly (1423-1434);
36. Petrus I. (1438-1457);
37. Adalbertus de Hangács (1457-1466);
38. Joannes V. de Sokol (1466-1493);
39. Lucas II. (1493-1500);
40. Nicolaus II. de Chák (1500-1514), ucis de răsculații lui Gheorghe Doja în apropiere de Nădlac;³⁰
41. Franciscus I. de Csahol (1515-1526), mort în bătălia de pe câmpia de la Mohács alături de Ludovic al II-lea al Ungariei, de alți șase episcopi, de Peter Perenyi guvernatorul Banatului în lupta împotriva turcilor;
42. Joannes VI. Gervan de Musina (1526-1529);
43. Joannes VII. de Bonzagno (1532-1537);
44. Franciscus II. Uгоди (1540-1550);
45. Joannes VIII: Barlabási de Héderfája (1550-1552)³¹

Ultimii doi episcopi, prin însăși problemele legate de numirile și chiar păstoririle lor, nu întru totul clare, reflectă situația dezastruoasă a diecezei după anul 1526. Dieceza exista încă, însă păstoriile ei nu prea mai puteau rezida la Cenad datorită amenințărilor otomane. Conducerea ei a exercitat practic eremitul paulin, devenit cardinal, Georg Utjesenovich- Martinuzzi, care ocupa și funcțiile de prim-ministru, conducător al armatei și guvernator în Ungaria acelor tulburi zile. Ultimele sale măsuri au fost practic menite să salveze din mâinile turcilor ultimele vestigii ale Ungariei, și să întârzie pustiirea țării. După asasinarea sa, la 17 decembrie 1551,³² otomanii vor ocupa efectiv teritoriul diecezei de Cenad, începând astfel cea mai nefastă și mai dezastruoasă perioadă a istoriei Diecezei de Cenad.

Izvoarele istorice mai vorbesc încă în prima jumătate a secolului al XVI-lea despre Capitlul Catedral de Cenad ca despre o prezență importantă în viața Cenadului și a Banatului, din punct de

³⁰ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 50.

³¹ *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMXVI*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1916, p. 5-6.

³² Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 54. Martin Roos, *op.cit.*, p. 218-219.

vedere spiritual, cultural și chiar economic. Astfel, în deceniile tulburi ce au precedat căderea Banatului sub stăpânirea otomană (1552), Capitlul de Cenad beneficiarul mai multor proprietăți funciare, avea în grijă sa și înzestrarea, precum și plata a două sute de călăreți care aveau sarcina de a contribui la apărarea cetății episcopale de pe Mureș. Tot în aceste decenii sunt menționați primii protestanți la Cenad. Astfel, în 1529 tânărul Valentinus Török, student de confesiune protestantă, într-un timp de mari frământări pentru cetate, datorate mai ales atât de amenințătoarei puteri otomane, reușește să spolieze catedrala episcopilor de Cenad de bunurile ei de preț. Între anii 1537-1550, comandantul cetății Cenad, Casparus Perusics, ruda cardinalului Georg Utjesenovich-Martinuzzi, reușește să restabilească ordinea în cetate, oprind jafurile și spolierea Bisericii de orice bunuri ale ei. Măsura era însă tardivă, având în vedere ceea ce va urma. Însuși Capitlul Catedral de Cenad va dispărea o dată cu cucerirea orașului episcopal pentru mai bine de 173 de ani, membrii săi plecând în pribegie.³³

3. Momentul Mohács (1526) și urmările sale în viața religioasă din Banat în perioada ocupației otomane (1552-1716)

Perioada ulterioară bătăliei de la Mohács, din 29 august 1526, urmată imediat de asedierea și ocuparea Budei la 11 septembrie a aceluiași an, se va solda cu un veritabil dezastru pentru lumea creștină apuseană prin desființarea regatului maghiar, turcii neștiind decât în acest mod să rezolve conflictul mai vechi cu regalitatea maghiară.³⁴

Dieceza Romano-Catolică de Cenad, parte integrantă a regatului Ungariei, va lua parte activ la bătălia de la Mohács, potrivit și cu statutul feudal de mari magnați ai țării al episcopilor acestei provincii. În 1504, dieta de la Buda va hotărî ca fiecare magnat să pună la dispoziția regelui o trupă de 50 de călăreți sau suma de 1500 de guldeni în vederea apărării țării de pericolul turcesc. Episcopul de atunci, Francisc de Csahol, va fi unul dintre cei șapte episcopi ai Ungariei care vor participa direct la bătălie, căzând pe câmpul deluptă. Urmașii săi, Joannes Gerwan de Mosina (1526-1529) și Joannes Bonzagno (1529-1537), se vor implica activ în lupta pentru putere dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zapolya, nereușind să aducă servicii diocezei în această perioadă tulbură. Încă din timpul lui Bonzagno, trupele turcești au început deja, sub Bali Bei, pașaua Belgradului, să distrugă bisericile și să ducă în robie locuitorii satelor bănățene. Tot acum sunt prădate și ultimele valori ale catedralei din Cenad, valori care au reușit să scape în trecut de furia răsculaților lui Doja sau mai devreme de marea năvălire tătară de la 1241. La aceste jefuiri de biserici au contribuit și unii dintre oamenii de încredere ai lui Ferdinand de Habsburg, care îmbrățișaseră confesiunea protestantă ce se răspândea cu repeziciune pe teritoriul diocezei. Importanți de amintit aici sunt Valentin Török, magnatul Petru Perenyi, Georg von Brandenburg sau pastorii Ioan Vida, Benedict Abadi, Ștefan Kis din Szeged, Christoph Lippai și Sigmund Endredi care au activat ca și clerici protestanți în Timișoara și în Banat.³⁵

Următorii doi episcopi Francisc Ugodi (1540-1550) și Joannes Barlabassy (1550-1552) devin episcopi de Cenad, fiind numiți de împăratul de la Viena; primesc chiar confirmarea în scaunul episcopal de la Roma, însă nu mai locuiesc pe teritoriul diocezei devenită provincie a Imperiului Otoman. Acest lucru era imposibil datorită regimului ocupației turcești care dorea convertirea la islam a locuitorilor provinciei și nu tolera un episcop catolic pe teritoriul Banatului. Din acest moment

³³ *ibidem*, p. 53.

³⁴ Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București 1976, p. 184.

³⁵ Koloman Juhász, Adam Schicht, *Das Bistum Timișoara-Temesvar. Vergangenheit und Gegenwart*, Typografia „Sonntagsblatt” – Timișoara, 1934, p. 52-54.

episcopii de Cenad vor trăi departe de teritoriul diecezan, ei fiind aleși dintre prepoziții sau canonicii altor dieceze din teritoriile neocupate de otomani. Ultimul care a mai încercat să stăvilească distrugerile turcilor a fost cardinalul și în același timp omul de stat Gheorghe Utjesenovich, episcopul de Oradea, asasinat de turci la 17 decembrie 1551.

Odată cu anul 1552 începe pentru Dieceza de Cenad cea mai neagră perioadă din istoria de aproape un mileniu a acestei instituții. Ocupația otomană începe acum să se resimtă tot mai mult, deși ultimele părți ale Banatului vor cădea sub turci doar în anul 1573.³⁶ Mănăstiri, capitulul catedral, școala de la Cenad, prepoziturile, parohii și arhive importante au fost distruse. Bisericele au fost arse, preoții uciși, iar credincioșii, locuitorii ai Banatului au fost luați și duși în robie. Episcopii de Cenad, pot fi regăsiți la Bratislava, Leleß sau Târnovo (Tyrnau) sau Zips, actualmente Slovacia sau la Gyor³⁷ (Raab, Ungaria) având o jurisdicție asupra diecezei de Cenad, asemănătoare cu cea a episcopilor „*in partibus infidelium*” (în părțile necredincioșilor).³⁸

Situația credincioșilor și a bisericilor în dieceză a fost pe parcursul ocupației otomane una dezastruoasă. Dacă pe plan spiritual, în secolul al XVII-lea, misionarii trimiși de la Roma de către congregația *De Propaganda Fide* constatau faptul că puținii credincioși rămași nu aveau nici măcar instruirea religioasă elementară și că nu cunoșteau, în multe cazuri, nici măcar rugăciunile creștine de bază, pe planul susținerii financiare a bisericilor, aceasta cade direct în responsabilitatea credincioșilor, a căror situație materială nu era deloc strălucită. În acest sens, până la ocupația turcească, exista așa-numitul *patronat*, exercitat, după caz, fie de către rege, fie de magnații regatului, de mica nobilime sau de instituții ale țării și care se materializa prin susținerea financiară a clerului, a mănăstirilor sau a bisericilor.³⁹

Din perioada ocupației otomane nu ne-au rămas nici un nume de preot diecezan despre care să se știe că a activat pe teritoriul Episcopiei de Cenad. Parohii organizate nu se cunosc, acest lucru fiind datorat mai ales lipsei clerului, iar bisericile care mai existau au fost în marea lor parte transformate în moschei. Singurii clerici care au reușit să pătrundă în provincie și să activeze aici au fost călugării franciscani de strictă observanță,⁴⁰ din provincia *Bosna-Argentina*, trimiși de papa Grigore al XIII-lea, iar mai târziu și cei iezuiți, proveniți din Transilvania. Activitatea franciscanilor s-a desfășurat cu precădere în Timișoara, Szeged, Carașova, Lipova, Radna și Caransebeș, unde aceștia au reușit să creeze adevărate centre misionare⁴¹. Iezuiții sunt prezenți în secolul XVII la Timișoara, mai exact din 1618, fiind amintiți călugării: Dominicus Gyurgyevics, Dominicus Dobronszky și Jacobus Tugolinus.⁴² Desigur, condițiile impuse de turci nu permiteau construirea de mănăstiri, călugării locuind însă, adesea în simple case, uneori chiar bordeie. Din aceste centre, franciscanii călătoreau de-a lungul și de-a latul spațiului diecezan, dar uneori și în afara acestuia, predicând și oferind asistența spirituală catolicilor împrăștiați în toată provincia. Dintre orașele Banatului care existau deja dinaintea ocupației otomane, Seghedinul este singurul care cunoaște o oarecare înflorire în această vreme. În acest oraș existau cei mai mulți catolici din tot spațiul Banatului, de aici pornind în misiunile lor și călugării franciscani.

³⁶ *Schematismus MCMXIII*, p. 26.

³⁷ Martin Christ. Batisweiler, *Aufstieg und Entwicklung der Diözese Csanad 1716-1778. Hausarbeit zur Erlangung des Magistergrades der Ludwig-Maximilians-Universität München*, München 1986, p. 11.

³⁸ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 55.

³⁹ Coloman Juhász, *Kreuz und Halbmond im Banat*. Sonderdruck aus „Theologie und Glaube”, Jahr 25, Heft 5, p. 5.

⁴⁰ *Schematismus MCMXIII*, p. 26.

⁴¹ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 57.

⁴² *Schematismus MCMXIII*, p. 27.

Dintre măsurile luate de turci, pentru a atrage spre islam pe creștinii din Banat, se poate aminti interdicția de a mai folosi clopotele pentru a chema la rugăciune, interdicția de a mai construi biserici și mănăstiri, sau de a le renova sau mări pe cele vechi, interdicția de a așeza semnul crucii pe biserici sau de a-l păstra în case, interdicția de a organiza procesiuni sau de a cânta sau spune rugăciuni creștine în public cu voce tare. La aceasta se mai adaugă faptul că nici un creștin nu avea voie să poarte, în vestimentația sa, cizme de culoare galbenă sau turban. Creștinilor li se permitea să poarte doar haine și încălțăminte de culoare neagră, albastră sau mov.

Repararea unei biserici, sau doar baterea unui singur cui cu scopul de a repara ceva într-un lăcaș creștin de cult, era pedepsit cu o amendă, care echivala cu prețul unei vite. Pentru a repara o biserică erau necesare aprobări speciale date de cadiv sau pașă, uneori chiar de către sultan. Aprobările erau întotdeauna limitate, enumerându-se exact de către autoritatea otomană reparațiile pentru care aceasta se elibera. Astfel se poate exemplifica aprobarea pașei Ibrahim pentru reparațiile la o mănăstire franciscană al cărui nume nu-l cunoaștem. Pașa eliberează aprobarea pentru reparații ținând să menționeze că renovările să se facă „conform cu dimensiunea anterioară și să nu se construiască sub nici o formă, mai înaltă decât a fost”. Aceste aprobări se eliberau doar edificiilor care existau încă dinaintea de 1552 și conțineau mereu formule stereotipe și defăimătoare la adresa creștinilor, a cultului și obiceiurilor acestora. Astfel, cadivul Ismael din Lipova, primind o cerere de renovare a bisericii de la credincioșii catolici din Radna, o trimite superiorilor săi menționând că: „creștinii din Radna, lângă Lipova, conform cu obiceiurile lor rele, obișnuiesc să aibă preoți la ei”. El revine, după ce a vizitat biserica și mănăstirea, eliberând aprobarea necesară reparațiilor cu mențiunea că: „lângă biserică, locul de adunare al diabolicului Satan și al cuibului blestematului diavol, aflătoarea mănăstire de călugări” are într-adevăr nevoie de reparații.⁴³

La păstrarea credinței și identității religioase a catolicilor din Banat au mai avut un rol important Sfântul Scaun și Casa de Habsburg care s-au străduit permanent să trimită misionari în această provincie. Episcopii diecezei neaflându-se în teritoriul jurisdicției lor, franciscanii au preluat majoritatea inițiativelor pentru păstrarea și propagarea credinței catolice în acest teritoriu. În ciuda acestei înstrăinări datorate situației politice și distanțelor, putem spune că au existat unele demersuri făcute de episcopii de Cenad la Roma pentru a trimite misionari în Banat, motivând că aceștia, decât să fie trimiși în țări îndepărtate, ar fi mai adecvat să fie trimiși în Banat pentru a salva catolicii de acolo de pericolul islamului. Sfântul Scaun a încercat chiar să trimită episcopi misionari, în regiune, lovindu-se însă de opoziția Austriei care a revendicat mereu dreptul de patronat asupra Diecezei de Cenad, drept moștenit de la regalitatea maghiară. Casa de Habsburg a propus, încă din 1526, în mod constant, clerici care să ocupe scaunul de episcop de Cenad, majoritatea primind confirmarea numirii de la Roma, astfel că seria episcopilor de Cenad (*series episcoporum*) a rămas neîntreruptă până în ziua de azi.

Una dintre măsurile cele mai importante luate de episcopii de Cenad pentru păstrarea credinței a fost aprobarea activității licențiaților (*licentiatii*). Aceștia erau credincioși cunoscători de carte, care citeau și explicau părți din Evanghelie, botezau copiii și chiar adulții, conferind chiar și sacramentele deși nu erau consacrați preoți. Deseori ei se expuneau unor mari pericole, fapt ce le-a adus respectul și sprijinul credincioșilor. La acea dată trăiau deja mai multe naționalități în Banat, ceea ce îi obliga pe licențiați să cunoască mai multe limbi, ei fiind și cei ce au introdus cântecele în limba maternă în liturgiile catolice din Banat, pe lângă cântul gregorian în limba latină.⁴⁴

⁴³ Coloman Juhász, *Kreuz und...*, p. 9-11.

⁴⁴ Franz Metz, *Te Deum Laudamus. Contribuție la istoria muzicii bisericesti din Banat. Beitrag zur Geschichte der Banater Kirchenmusik*, Ed. ADZ, București, 1995, p. 14.

După pacea de la Karlowitz din anul 1699, trupele austriece ajung pe Mureș, eliberând astfel un număr de șase localități, vechi parohii ale diecezei de Cenad: Szeged, Makó, Földeák, Radna, Arad și Arad-Cetate,⁴⁵ episcopul de atunci Ștefan Dolny, trimițând imediat un plenipotențiar pentru a reorganiza aceste parohii.

Făcând un rezumat al acestei tragice perioade a diecezei, trebuie să amintim și episcopii care au ocupat scaunul diocezan de Cenad, dar din cauza ocupației otomane nu au activat pe teritoriul acestei regiuni. Succesiunea pe care o redăm este cea conformă cu *Series episcoporum Csanádiensium*, prezent în Schematismele Episcopiei de Cenad:

46. Georgius I Bódy (1556-1558);
47. Petrus II Paulinus de Kaproncza (1559-1561);
48. Joannes XI Kolosvári (1561-1562);
49. Andreas Dudics, nobilis de Horekovizza (1562-1563);
50. Gregorius V Bornemisza (1563-1572);
51. Balthasar Melegh de Gerse (1572-1582);
52. Stephanus III Mathisy (1582-1587);
53. Paulus II Szegedi (1587-1597);
54. Faustus Veráncsics (1598-1608);
55. Mathias Herovics (1608-1623);
56. Emericus Lósy (1623-1625);
57. Georgius II Dubovszky (1625-1637);
58. Joannes X Püsky (1637-1643);
59. Georgius III Szelepcsényi de Pohroncz (1643);
60. Georgius IV Széchenyi (1643-1644);
61. Sigismundus I Zongor (1644-1648);
62. Mathias II Tarnóczi de Lelócz (1648-1650);
63. Stephanus IV Rohonczy (1651-1652);
64. Thomas III Comes Pálffy ab Erdöd (1653-1657);
65. Frater Hiacynthus Macripodari (1658-1672);
66. Ferdinandus Comes Pálffy ab Erdöd (1672-1678);
67. Joannes XI Comes Kéry de Ipolykér (1678-1681);
68. Nicolaus III Balogh de Galantha (1681-1685);
69. Georgius V Fényessy (1685-1686);
70. Michael Dvonikovics (1686-1689);
71. Stephanus V Telekessy (1689-1699);
72. Franciscus III Jani (1699)?;
73. Stephanus VI Dolny (1699-1707);
74. Sigismundus II Ordó (1708);
75. Franciscus IV Labsánszky (1710)⁴⁶

Perioada de 164 de ani de ocupație otomană se va sfârși o dată cu eliberarea Banatului și a Timișoarei de către principele Eugeniu de Savoya, în anii 1716-1718, moment ce va echivala pentru Dieceza de Cenad cu o renaștere din propria-i cenușă.

⁴⁵ *Schematismus MCMXIII*, p. 27.

⁴⁶ *Schematismus Cleri Dioecesis Csanádiensis pro Anno Domini MCMII*, Temesvárini, Typis Typographiae Dioecesis Csanádiensis, 1902, p. 14-15.

4. Eliberarea Banatului de sub ocupația otomană și refacerea vieții religioase a Diecezei de Cenad până la reîncorporarea Banatului la Ungaria (1716-1778).

Secolul al XVIII-lea va lăsa să se întrezărească zorii unui nou început pentru vechea Dieceză de Cenad. Prin eliberarea de sub turci a Timișoarei, acum 290 de ani, mai precis în anul 1716 de către trupele imperiale austriece, aflate sub conducerea prințului Eugeniu de Savoya, au fost create premisele reorganizării diecezei. Astfel, episcopul Ladislaus de Nádasd își va alege ca sediu episcopal orașul Szeged, unde în anul 1724 va reactiva cu aprobarea împăratului Carol al VI-lea Capitlul Catedral, având vechea sa competență de “locus credibilis”, adică îndeplinind oficiul de notariat public. Acest oficiu va fi îndeplinit de către Capitlul Catedral până în 1918. Din Szeged, episcopul va întreprinde mai multe vizite în Dieceză. Parohii vechi sunt acum reînființate, altele noi i-au ființat. Călugării iezuiți deschid o școală în Timișoara și se implică activ în viața spirituală a diecezei, superiorul reședinței lor din orașul nostru episcopal fiind totodată și vicarul general al diecezei.⁴⁷

În timpul episcopului Adalbert von Falkenstein, scaunul episcopal este mutat de la Szeged la Timișoara. După opt ani, în 1740, Capitlul va fi mutat, la rândul său, în orașul de pe Bega.

La data de 6 august 1736, în sărbătoarea “Schimbării la Față”, episcopul Adalbert von Falkenstein, așează piatra de temelie a unei noi catedrale pentru Dieceza Sfântului Gerard. Construcția Catedralei se va bucura de înaltul patronaj al împăraților Carol VI-lea și Maria Theresia. Ridicată într-un splendid stil baroc, catedrala cunoscută în Timișoara drept “Domul” este și azi prima biserică a Diecezei catolice bănățene, Catedrala Diecezei Romano-Catolice de Timișoara.⁴⁸

Prin repetatele colonizări ale teritoriului diecezan cu cerdincioși, în majoritate de origine germană, au putut fi întemeiate multe noi parohii, iar altele vechi au putut fi reactivate. Un element interesant în istoria diecezei a fost colonizarea bulgarilor catolici în Banat. Aceștia, datorită credinței lor catolice au fost adesea aspru persecutați de turci, ei trecând Dunărea la nord și după un scurt periplu prin Țara Românească se vor așeza în 1739 pe teritoriul Diecezei de Cenad, unde vor întemeia parohiile și localitățile Vinga, Kikinda Mică (Lovrin) și Dudeștii Vechi. Împreună cu credincioșii a venit și episcopul bulgar, călugărul franciscan Nikola Stanislavich. El va ocupa scaunul vacant al Diecezei de Cenad în anul 1739 conducând-o până la moartea sa petrecută în anul 1750.

Arareori este dat unui episcop harul de a avea o activitate atât de îndelungată și de rodnică. Un bun exemplu în acest sens este episcopul conte Franz Anton Engl de Wagrain. Numit la vârsta de 30 de ani în scaunul diecezei de Belgrad, el va trebui după doar nouă ani, în 1739, să fugă din calea turcilor care, prin Pacea de la Belgrad, reocupau Serbia și Oltenia sub ascultare.

Din 1750, însă, episcopul conte Franz Anton Engl de Wagrain va deveni episcop de Cenad cu reședința la Timișoara. El va fi acela care va celebra prima Sfântă Liturghie în Domul din Timișoara, noua sa catedrală, la data de 8 septembrie 1754, în Sărbătoarea Nașterii Sfintei Fecioare Maria. Tot sub episcopatul lui Engl de Wagrain, în anul 1756, a fost așezată și piatra de temelie a noii biserici din Maria Radna, același episcop, în persoană, mutând icoana miraculoasă în noua biserică în anul 1767, la data de 9 iunie în sărbătoarea Rusaliilor.⁴⁹

⁴⁷ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 86-89.

⁴⁸ Hans Diplich, *Die Domkirche in Temeswar*, Verlag des Südostdeutsches Kulturwerkes, München 1972, p. 54.

⁴⁹ Koloman Juhász, *Das Bistum Belgrad und Tschanad unter Bischof Franz Anton Graf Engl von Wagrai (1702-1777)*, în *Ostbairische Grenzmarken, Passauer Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Volkskunde*, anul VI, 1962/1963, p. 78.

La moartea episcopului Engl de Wagrein, întâmplată în 1777, Dieceza de Cenad număra 105.000 credincioși, cu peste 100 de parohii, la care se adăugau și cele două parohii greco-catolice din Zăbrani și Timișoara-Fabric, aflate pe atunci încă sub jurisdicția episcopului de Cenad.⁵⁰

5. Dieceza de Cenad, între anii creșterii și maturității vieții instituțional-religioase și urmările tragice ale Primului Război Mondial (1778-1919).

În anul 1780, în timpul episcopului Imre Christovich, printr-una dintre ultimele ei hotărâri, împărăteasa Maria Theresia dăruiește episcopilor de Cenad o reședință proprie definitivă în strada ce pe atunci se numea Karoligasse, la numărul 4. De atunci această clădire a servit mereu drept reședință a episcopilor de Cenad și apoi a celor de Timișoara.⁵¹

Episcopul Ladislaus Kőszeghy, a fost acela care va consacra Catedrala episcopiei de Cenad, acum definitiv terminată în anul 1804. Tot el va deschide, în anul 1807, în fosta reședință și biserică a călugărilor iezuiți, primul seminar teologic, din timpurile moderne, al Diecezei de Cenad.

Eruditul episcop Joseph Lonovics va înființa în anul 1841 o facultate de drept și una de filosofie, ambele găzduite în clădirea Seminarului Teologic, acestea fiind primele facultăți din istoria orașului. Dorința sa era de a înființa astfel prima universitate din Timișoara.⁵²

O prezență deosebit de importantă în istoria diecezei bănățene o reprezintă Ordinul Călugărițelor de Notre Dame. Acest ordin întemeiat în anul 1833 în Bavaria, va fi prezent prin grija episcopului Alexander Csajághy din anul 1857 și la Timișoara. Educația a trei generații de fete, atât catolice cât și de alte confesii va fi puternic marcată de surorile acestui ordin, educație ce va deveni un etalon de onoare pentru întreg Banatul. Succesorul episcopului Csajághy, episcopul Alexander Bonnaz, va sprijini și el demersurile de dezvoltare a educației vlăstarelor credincioșilor săi, el fiind acela care a susținut puternic construirea complexului Surorilor de Notre Dame din cartierul Josefin.⁵³

6. Scindarea milenarei Dieceze de Cenad și întemeierea diecezelor succesoare: Timișoara, Szeged-Csánad și Zrenjanin

Sfârșitul Primului Război Mondial și efectele Tratatului de Pace de la Trianon din 1920 vor aduce cu sine nu doar împărțirea teritoriilor cândva aparținătoare regatului Ungariei, dar, pe plan local și împărțirea teritoriului vechii Dieceze de Cenad în trei părți diferite. Astfel, 33 de parohii și orașul Szeged vor rămâne în Ungaria, unde din 1923 se va afla de aici înainte și episcopul de Cenad, teritoriul devenind din anul 1982 Dieceza de Szeged-Csanád. O a doua parte a teritoriului diecezan va reveni Regatului Sârbilor, Croaților și Slovenilor, cu 64 de parohii, având centrul la Becicherecul Mare (azi Zrenjanin), teritoriu organizat din anul 1988 în Dieceza de Zrenjanin. Cea mai mare parte a teritoriului vechii dieceze revine Regatului României, teritoriu numărând 163 de parohii cu centrul la Timișoara.⁵⁴

⁵⁰ *Schematismus MCMXIII*, p. 100.

⁵¹ Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 102-104.

⁵² Stevan Bugarski, *Lyceum Temesvariense*, Fundația Diaspora-Editura Tempus, Timișoara 2008, p. 12-14.

⁵³ János Szekernéz, *Notre Dame. Das Kloster, die Schulanstalten und die Kirche der nach Unserer Lieben Frau benannten Armen Schulschwestern*, Signata-Verlag, Temeswar, 2002, p. 6-16.

⁵⁴ Juraj Vanko, *Istoria Bisericii din Banat în secolul XX (1918-2007)*, în: *Healing of Memories*. Punte între Biserici, Culturi și Religii. Un proiect de reîmpăcare a Bisericii (editori Dieter Brandes și Olga Lukács), Ed. Accent, Cluj Napoca, 2007, p. 109-110, Koloman Juhász, Adam Schicht, *op. cit.*, p. 125-145.

7. Dieceza de Timișoara, succesoarea celei de Cenad, între întemiere, persecuția comunistă și renaștere (1923/1930-1989)

Partea vechii Dieceze de Cenad, aflată pe teritoriul României, este organizată, la 17 februarie 1923 într-o Administratură Apostolică cu sediul la Timișoara, canonicul Augustin Pacha devenind de la această dată Administrator Apostolic. Totodată, ultimul episcop de Cenad, Dr. Julius Glattfelder de Mór, părăsește Timișoara stabilindu-se definitiv la Szeged. După doar șapte ani, în condițiile ratificării și intrării în vigoare a Concordatului dintre Regatul României și Sfântul Scaun (1929), la data de 5 iunie 1930 Administratura Apostolică de Timișoara este ridicată la rangul de Dieceză. Episcopul titular de Lebedo, administratorul apostolic de până acum, Dr. Augustin Pacha devine primul cleric romano-catolic care poartă titlul de "episcop de Timișoara".

Anii nefaști ai național-socialismului, precum și cei ai comunismului nu au trecut peste dieceza noastră fără a lăsa în urma lor mari distrugerii și suferințe. Astfel, Dieceza de Timișoara este mai întâi spoliată în 1942 de școlile ei confesionale, ce trebuiau trecute prin directive guvernamentale în administrarea organizației de orientare național-socialistă, "Grupul Etnic German", clerul și credincioșii rămași fideli Bisericii suferind injurii, șicane și șantaje în întreg teritoriul. Mai apoi, după doar câțiva ani dieceza este degradată, prin Decretul Nr. 177 "pentru regimul general al cultelor religioase" din 3 septembrie 1948, art. 22, la rangul unui decanat (protopopiat), activitatea ordinelor religioase călugărești și a asociațiilor catolice fiind ulterior totalmente interzisă. Activitatea Academiei Teologice, precum și a tuturor școlilor confesionale catolice este interzisă, iar clădirile împreună cu toate cele ce le aparțineau sunt confiscate.

Episcopul diecezan Dr. Augustin Pacha este arestat în anul 1950, el fiind judecat de un tribunal militar în cadrul unui proces înscenat în septembrie 1951. Împreună cu episcopul lor un număr de 44 de preoți ai diecezei bănățene au fost judecați, încarcerați, deportați, uciși sau persecutați. Episcopul auxiliar, Dr. Adalbert Boros, va fi acela care, consacrat în secret în 1948 în capela Nunțiatunii din București, va sta în detenție timp de treisprezece ani.

La data de 4 noiembrie 1954, după trei ani de închisoare, dintre care cel puțin șase luni de izolare completă, și o lungă suferință, se stingea la Timișoara, în vârstă de 84 de ani episcopul diecezan Dr. Augustin Pacha. Fusese eliberat cu câteva luni în urmă doar pentru că se știa că urma să moară în urma gravei maladii de care suferea. Urmașii săi, Josef Plesz, Iván Frigyer, Konrad Kernweisz, Ferdinand Hauptmann și Sebastian Kräuter vor purta doar titlul de *Ordinarius substitutus*.

Datorită schimbărilor aduse de anul 1989, s-au creat și posibilitățile refacerii Diecezei de Timișoara, din foarte multe puncte de vedere. Astfel, în 1990 a fost consacrat un nou episcop diecezan în persoana Monseniorului (din 1983 *Ordinarius ad Nutum Sancti Sedis*) Sebastian Kräuter, anul 1990 marcând astfel reactivarea Episcopiei Romano-Catolice de Timișoara. Din 1999, datorită retragerii pentru limită de vârstă a Excelenței Sale Msgr. Sebastian Kräuter, conducerea Diecezei de Timișoara este preluată de Excelența Sa, Msgr. Martin Roos, episcop diecezan, al 90 – lea urmaș al Sfântului Gerard.⁵⁵

---

⁵⁵ Juraj Vanko, *op. cit.*, p. 110, Claudiu Călin, *Dieceza de Timișoara între anii 1948-1989*, în Biserica Romano-Catolică din România în timpul prigoanei comuniste (1948-1989), vol. editat de Comisia Națională de Studiere a Istoriei Bisericii Catolice din România, Ed. Sapientia, Iași, 2008, p. 97-98, 115-119.

V. Concluzii

Cu o istorie bogată și marcată de întorsături uneori relevante, Dieceza de Cenad a reușit să ființeze timp de aproape un mileniu, ea reorganizându-se în teritoriul românesc sub denumirea oficială și instituțională de Dieceza de Timișoara. Figurile fundamentale ale celui dintâi început, dar și al celui de-al doilea, sunt sfântul Gerard și episcopul mărturisitor Augustin Pacha. Dacă primul a dat mărturie prin vocea sa impunătoare despre convingerile sale, iar apoi cu prețul vieții pe dealul de la Pesta, al doilea l-a urmat la diferență de aproape un mileniu, dar totuși îndeajuns de aproape, condamnând comunismul ateu de la amvonul Domului în vara lui 1950, dar mai ales cu mărturia sa de credință din sălile de judecată ale regimului, în temnițele reci și umede de la Timișoara, Sighet, București și Jilava, nelipsindu-i decât foarte puțin până la moartea de martir.